

Varsányi Erika

Variációk a változás témájára

(Akciókutatás és civil társadalom)

„Az emberek tartoznak egymásnak azzal, hogy segítsenek egymásnak a jobb és a rosszabb megkülönböztetésében, és bátorítsák egymást az előbbi választására és az utóbbi elkerülésére. Arra kellene ösztönözniük egymást, hogy többet használják magasabb képességeiket, hogy bölcs és nem balga dolgokra, felemelő, nem pedig lealacsonyító tárgyakra és elmélkedésekre irányítsák érzelmeiket és törekvéseiket. De nincs joga egyetlen embernek vagy emberek egyetlen csoportjának sem, hogy előírja egy felnőtt számára, mit nem tehet az életével a saját érdekében, vagy hogy mit kell vele tennie.”

J. S. Mill: A szabadságról

Az akciókutatás fogalmát Kurt Lewin alapozta meg, aki a pusztán tudományos eredményeket produkáló kutatásokkal szemben azoknak a fontosságát hangsúlyozta, amelyek tudatosan a gyakorlat alakítójává válnak. A kutatás nem válik külön alkalmazásától, hanem felismerve, hogy minden kutatás egyben beavatkozás is a vizsgálandó valóságmetszetbe, a beavatkozás következményeinek tudatosítására helyezi a hangsúlyt. A kutatást olyan cselekvésként értelmezte, amelyben nemcsak a kutató van akcióban, hanem azok is, akikre a kutatás irányul.¹

A *community work*² olyan cselekvés, amelynek révén deprivált közösségek válhatnak cselekvőkké a saját ügyeikben. A lényegi különbség a szociológiai igényű kutatások és az akciókutatás között az, hogy míg az előbbi számára egy népességcsoport tagjai a kutatás tárgyait jelentik, addig a cselekvés révén az utóbbiban a személyek annak alanyaivá válnak.

A kutató ismeretszerzése nem válik külön attól a folyamatától, amelyben a közösség megerősödik, hanem a változás folyamatában szerez az adatoknál mélyebb tudást. S annál, amit a kutató megtudhat, sokkal fontosabb, amit a közösség tagjai megtudhatnak önmagukról: külső és belső erőforrásaikról.

A kutatás tárgyaiból annak alanyaivá váló érintettek szempontjából a legfőbb különbséget az a kapcsolat jelenti, amit az akciókutatás képviselőjével kialakítanak. A részvétel, a bevonódás a folyamatba, az érintetté válás annak az együttműködésnek a következményei, amely a változás folyamatában létrejön. Ez az együttműködés kölcsönösséget jelent, feltételezi a közösség tagjainak erőfeszítését is a közösen meghatározott célok megvalósítására.

A személyes kapcsolat fontossága a kutató személyiségét is bevonja a

folyamatba, s ez sajátos etikai kérdéseket is felvet. Miután a megerősítés folyamatának első szakaszában a megoldandó problémák és cselekvési célok meghatározása lezajlott, szükségképpen szétválik a közösség egyrészt azokra, akik e meghatározásokban s ezek cselekvési konzekvenciáiban egyetértenek, másrészt azokra, akik e folyamatból kivonják magukat. Ez egy olyan megosztottság forrása, amely a későbbiek során konfliktussá éleződhet. Eddigi tapasztalataim azt támasztják alá, hogy az ilyen esetekben elkerülhetetlen az összeütközés a helyi döntéshozókkal, akik függetlenül attól, hogy kezdetben nyitottak voltak-e a beavatkozásra, előbb-utóbb mind a beavatkozás tényét, mind a megszerveződő helyi érdekképviseletet, a fokozódó aktivitást önmaguk kontrolljaként élik meg. Előbb csak elhárítják a kooperációt, majd erősödő agresszivitással konfliktussá élezzik a számukra feldolgozhatatlan feszültséget. A kutató ekkor etikai dilemmaként szembesül azzal, hogy működése konfliktusokat provokálhat abban a közösségben, melynek ő nem tagja. Úgy vélem, ez a dilemma feloldható, ha a részvételt olyan egyéni választásként fogjuk fel, amely mögött a személyes motivációk legkülönbözőbb változatai húzódnak meg.

Ezekben a krízishelyzetekben kap különös jelentőséget a személyes kapcsolat mint támogató erő.

A folyamat közben tartása egyensúlyozást jelent a helyzetek kiélezése és a biztonság megőrzése között. A változási folyamat – célja szerint – azt a felismerést is hordozza, hogy a konfliktus természetes része az együttélésnek, s megoldásának feltétele, ha nyílttá teszik.

A community work révén olyan világba avatkoznak be, amely a benne élők számára a mindennapi élet valóságát jelenti. Azt az életvilágot, amely számukra természetesként adott, s ezért úgy viszonyulnak hozzá, mint megváltoztathatatlanhoz. Mindennapi interakcióik során nem csupán tudomásul veszik, hanem újjá is teremtik azokat az életfeltételeket, kereteket, amelyek mozgásterüket meghatározzák. Önmagukra, helyzetükre, lehetőségeikre vonatkozó tudásuk addigi szocializációjuk tükré. Kiindulópontjuk mindig ez a tudás, s az a természetes beállítódás, amely adottként kezeli a mindennapi élet valóságát. Az adottként tételezés magában foglalja azt a hiedelmet, hogy a dolgok úgy fognak folytatódni, ahogy eddig történtek.³

Következésképpen a beavatkozás már a megismerés első pillanatától megrendíti ezt az elrendeltségbe való beletörődést, amikor a kérdésfelvetés a megoldásra váró problémák felé nyitja ki a helyzetet. Ami a beavatkozás iránti nyitottságot minden kockázata ellenére is megalapozza, az a közösségnek az az élménye, hogy a dolgok mára mégsem úgy alakultak, ahogy az eddigi életükből következett volna. Ez a felismerés azonos a válság élményével.

A falvakban, illetve más agrárhagyományú településeken folytatandó community work gyakorlat feltételei különböznek az egyéb társadalmi csoportokban és térségekben követendőktől, mivel a szociális intézmények, a problémákat racionalizáló és magatartásmintákat közvetítő magasabb képzettségűek jelenlétének hiánya, és különösen a generációkon keresztül rögzült függőség és cselekvésképtelenség sajátos beavatkozási stratégiát tesz szükségessé. E periférikus térségek lakóinak együttes élménye, hogy a hatalom

elnevezései *hogyan* változtak, s ők ennek megfelelően sajátították el a megkövetelt megszólításokat, de ami a közösségek konzisztenciáját mégis megerősítette, az a változatlanúság élménye.

Egy, a rurális térségekben végzendő szociális munka jellemzőit összegző amerikai tanulmány az idézett definíciókból három elemet emel ki: a bürokrácia hiányát, a szociális munka és az érintettek közötti partneri kapcsolatot, valamint a gyakorlatban érvényesíthető, magas fokú autonómiát. Ebből következően e tevékenység vonzereje abból ered, hogy kívül kerül az intézmények specializált keretein, a munka során közvetlenül valósítja meg a holisztikus szemléletet, valamint innovatív.⁴

E jellemzőkből fakadó felfedezés örömet éltem át akkor, amikor 1988-ban, szembefordulva a pszichiátriai gyakorlatban tapasztaltakkal, főleg az olasz, német, angol community mental health mozgalom törekvéseitől indítva, egyéni akcióként kezdeményeztem önszervező formák megteremtését különböző településeken.

Az orvosi modell alternatívájának kereséséhez az impulzust ebben az időszakban természetesen az táplálta, hogy minden egyes akció politikai értelmet kapott, hiszen az állampolgári kezdeményezések az addig szilárdnak vélt kereteket rendítették meg. A kényszerűségein túl azért is lehetett egyéni akciókra vállalkozni, mert mindig lehetett számítani spontán együttműködőkre, akik ugrásra készen szinte csak a megszólíttatásra vártak. E korszak varázsának elmúltával nem hárítható el az a felismerés, hogy e tevékenység is csak módszeres ismeretekkel és az önreflexiót biztosító szupervizori kapcsolattal végezhető biztonsággal. Míg az alább bemutatandó három projekt közül az elsőt megbízásra, de minden szakmai támogatás nélkül végeztem, az azt követőket egy háttér biztonságával, ami időlegesen a szupervíziót is nyújtotta: ausztriai képzés keretében szereztem community worker képesítést.

A három projekt az 1989 és 1994 közötti időszakot fogja át. A community work általános jellemzőin túl magukon viselik egy különleges korszak lehetőségeit és dilemmáit, s kiemelik a community work politikai akció jellegét.

A három projekt során olyan közösségek életébe avatkoztunk be, amelyek a társadalom legalsó rétegébe zárva, területileg is a periferián éltek, nemzedékeken keresztül. A politika fogalma és gyakorlata számukra idegen és saját életükre vonatkoztatva értelmezhetetlen, vagy legalábbis csak abban az összefüggésben értelmezhető, amelyben valamilyen fenyegető tartalmat hordoz.

Míg az 1989-ben megkezdett munka során az érintettekben a félelem bénította meg a cselekvést, a változtatásra való készséget, a helyi hatalom képviselőit éppen a változások bizonytalanították el, s készítették olyan lépésre, amelyet addig, hatalmuk birtokában elutasítottak. A válság élménye és a közvetlen környezetükben észlelt változások lassan oldották a félelmet is, de kevesen jutottak el annak felismeréséig, hogy a hatalomban való részesedés – a civil kezdeményezés révén elért részvétel és ellenőrzési lehetőség – már a politika világába emelte a közösség tagjait.

1990 után az önkormányzatokkal való elégedetlenség hívott elő a közösségekből olyan személyiségeket, akik addig fel nem ismert képességeikkel az elsősorban az érdekképviselőt szolgáló önszerveződések kezdeménye-

zőivé váltak. A kezdetben csak néhány embert mozgósító szerveződések lényege az egyéni és csoportlét erejének felismerése, a megerősödés élménye. A megerősödés olyan új készségek felismeréséből fakad, amelyek az állampolgári lét feltételei. A helyi politikai és gazdasági hatalmaktól való függetlenedés azonban nem jár konfliktusok nélkül, ezek végigharcolása a létezés addig nem ismert élményében merítheti meg az érintetteket: sorsuk nem csak történésekből áll, melynek ők passzív tárgyai, elszenvedői, hanem cselekvésekből, melyekkel önmaguk alakíthatják életük kereteit.

Azokon a településeken, ahol helyi önszerveződéseket ösztönöztem, a megalakult egyesületek – ha a lakosság számához képest minimális arányban is, de – valamilyen mértékben betöltötték integratív szerepet, s volt, ahol tudták érvényesíteni a kontroll és a lobbizás eszközeit is.

Az egyesületek révén életre hívott helyi közösségek között volt ugyan olyan, amely kísérletet tett arra, hogy mint politikai szervezet működjék – például polgármesterválasztásnál saját jelöltet állítottak –, mégis a politikával mint a pártokban, a politikusokban és a parlamentben megtestesülő szférával szemben változatlan az elutasításuk és a gyanakvásuk.

A jobboldali kormányzás négy éve a társadalommal való kommunikáció megtagadásával meghosszabbította és elmélyítette a politikai hatalommal szembeni bizalmatlanságot.

A képviseleti demokrácia intézményeivel szembeni – enyhébb esetben – gyanakvás torz optikába helyezte a civil társadalom⁶ eszméjét is, s a kettő közötti lavírozás emelte a professzionális kérdéseket politikai dilemmává.

E négy év mögött természetesen ott húzódnak az elmúlt évtizedek autonómiát és szolidaritást szétromboló élményei. S az újabb választásokat követő hónapok kevésbé látványos, inkább lefojtott politikai konfliktusai, valamint a mindennapi életet a legmélyebben érintő döntései sem szépíthetik az eddig rögzült képet.

Kronológia és esettanulmányok

I. 1989. Törvényen és társadalmon kívül: a cigánytelep

A válságkezelés feltételeinek megismerésére irányult az az akciókutatás, amelyet cigány népeiséget is magában foglaló településeken kezdtem. A cigány népeiség jelenlétét mindenekelőtt a település egyik szociológiai mutatójának tekintettem, s nem olyan tényezőnek, mint ami valamely speciális program alapja lehet. Ha ugyanis a mindennapi élet valóságának része az együttélés, akkor úgy közelíték az adott közösség problémáinak feltárásához, hogy annak egységes kerete a település, mivel a megoldások is ezen a kereten belül dolgozhatók ki. Speciális programot abban az esetben tartok szükségesnek, ha a közösségnek valamely része, történetesen éppen a cigányság valamilyen szegregátumban él, s ez indokolja a beavatkozást.

Baranya kistelepelesein legnagyobb arányban beás cigányok élnek. Első telepeik a falvakon kívüli erdőkben húzódtak, ahová tevékenységük révén is kötődtek: az erdész alkalmazásában „robotként” fakivágást, fagegmunkálást

végeztek. Fokozatosan húzódtak a falvak közelébe, s bár telepszerű lakóhelyeik változatlanul a falvakon kívül maradtak, munkájuk révén egyre jobban kapcsolódtak a falu lakóihoz: ház körüli munkákkal, idény jellegű mezőgazdasági tevékenységekkel. A kollektivizálás a cigányságot is beolvasztotta a bér munkás masszába. A helyi telepen lakók többsége az állami gazdaságban, a közeli Pusztán talált munkát, s néhányan már ekkor kimozdultak: ipari üzemekbe, vasúthoz jártak dolgozni.

A 12 kis házikóból álló telep a falut a Pusztával összekötő út mentén húzódik. A megyei tanácson akkor alkalmazásban álló cigányügyi titkár számára (aki egyébként a telep felszámolásuk sikerességéről számolt be), ismeretlen volt a telep léte.

Az erdőből a falu közelébe húzódó cigányokat a 70-es években az emelkedő talajvíz hajtotta új lakóhely keresésére. A mostani telep helyén akkor már álló három ház lakói egyre több rokont fogadtak be. Az akkori tanácselnök erre a helyzetre azt a megoldást választotta, hogy az állami földet felosztotta egyenlő részekre, és házhelyeknek jelölte ki az egyre népesebb közösségnek. Különböző összehordott anyagokból épült, alapozás nélküli házikókból állt össze a későbbi telep. Időközben néhányat lebontottak közülük, újakat építettek, egymás között adták-vették őket.

A felosztott földek s a rájuk épült házak tulajdonjogának rendezését senki nem tartotta fontosnak, továbbra is mezőgazdasági külterületnek számított, ily módon rögzítve a törvényen kívüliséget. A telepen három nagycsalád házasodások révén került egymással bonyolult rokonsági kapcsolatokba.

A telep lakóinak alapproblémáját kérdések sorozatával sikerült fokozatosan feltárni:

- Mi közös életük legsúlyosabb gondja?
- Milyen megoldásokkal próbálkoztak eddig?
- Jelenleg milyen utak képzelhetők el?

A közép- és fiatal nemzedék a civilizáltabb lakások iránti igény megfogalmazásában szinte egységes volt, de abban, hogy ez a telep jelenlegi helyén vagy a faluba beköltözve valósítható-e meg, egyre élesebben határolódtak el egymástól a vélemények. Többen ragaszkodtak a helyhez, mivel nem akartak az öregektől elszakadni, míg mások a kitörést csak a faluba való egyenkénti beköltözéssel tartották elképzelhetőnek. Az előbbi változat mellett szólt az a gyakorlati érv, hogy az egyéni beköltözés rendkívül esetleges; akkor éppen három család reménykedett, hogy tanácsi értékesítés révén lakáshoz jut majd a faluban. Egyik sem valósult meg. A telepen maradás és építkezés a közösség együttmaradását is jelenti, s az együttességre épülő programmal ennek elérése reálisabbnak látszott. A sorozatos csoportos beszélgetésekből kibontakozó kép azt mutatta, hogy az egyetlen reális lehetőség a telepi házak helyén újak építése. Ennek a megoldásnak a feltétele a terület jogi státusának rendezése.

A csoportban uralkodó véleménykülönbségekből, az indulati és kapcsolati káoszból a valamilyen döntésig vezető út a problémameghatározástól a csoport öndefinícióján át vezetett. A megerősítés célja mindenekelőtt az volt, hogy létrejöjjön a konkrét feladat meghatározására képes csoport. A belső megosztottság azonban lehetetlenné tette a kimozdulást a bénultságból. A

múltbeli sérelmek kölcsönös fölemlgetése, az érdekképviselet szükségessége körüli bizonytalanságok és indulatok, a tájékozatlanság, a közös megoldás elutasítása ismételten szították az indulatokat.

A változásokhoz való alkalmazkodási kényszerben és függőségben elbizonytalanodott identitás a többséghez való igazodás sikertelen igyekezetében és a saját csoporttól való elhatárolódásban, az öngyűlöletben volt tetten érhető. Az összetartozás erősödése felé haladó csoportfolyamat fordulópontját egy olyan esemény jelentette, amely magába sűrítette a cigányság helyzetének és a politikai rendszer összefüggésének alapvető vonásait.

A telep tanácstagja – egyedül ő volt a helyi tanács számára megfelelő erre a posztra – egy olyan idős, analfabéta férfi volt, aki egyetlen dolgot értett meg feladatai közül: hogyan hajtsa végre a tanács – értsd: az elnök – utasításait. S amikor a csoportbeszélgetések során kikristályosodott, hogy a tanács döntésén múlik a telep belterületté nyilvánítása, s ezt az elnöknek kellene kezdeményeznie, teljes indulatával a telepiek ellen fordult, s visszhangozva a tanács szövegét, a telepen lakókat hibáztatta azért, hogy meghíúsult egy évvel ezelőtti építési akció. Ennek az eseménynek a körülményeit eltérően magyarázták a tanácsi hivatalnokok és a telepiek, akik szerint a tanács csak kijelölte a házhelyeket, de ők sem anyagi feltételekkel, sem képességekkel nem rendelkeztek az építkezés elkezdéséhez. Ekkor javaslatomra a telepiek levélben kérték a telep belterületté nyilvánítását. A választ személyesen a tanácstag kapta kézhez. Az írással sokat kezdeni nem tudó tanácstag valószínűleg azzal küldték el, hogy „minden rendben lesz”, s közölte a reménnyel telten várakozó telepiekkel: „annak, akinek át van íratva a földje, lehet építkeznie”. Már is fel lehet iratkozni nála, ki hány szobás lakást szeretne. A naivabbak már sorolták is a vágyaikat, melyekben refrénszerűen ismétlődött a fürdőszoba, de az indulat, amivel kiemelte: az ő földje rendben, s mindenki csak olyan házat akarhat, amelyet ő épít, gyanakvóvá tette a társaságot. Kértük az írást, ő azonban nem volt hajlandó megválni tőle. A későbbiekben mégis kiderült annak valódi tartalma, s ez végképp a közös megoldás ellen fordította a többséget. A semmiféle jogi formát nem öltő tájékoztató levél homályos, zavaros megfogalmazásban tett utalást a telep megszüntetésére. A primitív nyelvezetű szöveg a maga szándékolt hivatalosságával egyetlen célt volt hivatva teljesíteni: félrevezetni az embereket, és tovább szítani a belső ellentéteket, miközben a tanács részéről elken mindenfajta kötelezettségvállalást.

Az a család, amely akkor költözött vissza az összkomfortos panellakásból a telepre, hogy a régi házat felújítva gazdálkodással próbálkozzon, világosan átlátta a helyzetet. A férfi szakképzettséggel rendelkezett, tájékozott volt az intézmények világában, s rendkívüli tapintattal ajánlotta fel, hogy átveszi az ügyek intézését. Ám az elmérgesedő rivalizációs indulatok miatt jobbnak látta visszavonulni. Később visszaköltöztek lakótelepi lakásukba. Ő volt – és maradt – az egyedüli, aki az együttes fellépés és közös megoldás jelentőségét annak gyakorlati hasznán túl is felismerte.

A helyi hatalom lassanként érzekelte a politikai változások távoli szelét, s a sajtónyilvánosság nyomására megrendült kezdeti agresszív magabiztosságában. Különböző egyéni akcióim nyomán végül egyetlen döntéssel meg-

változtatták a telep jogi státusát: belterületté nyilvánították. Így megvolt az építkezés jogi feltétele, ezzel azonban csak a telep legnyomorúságosabb körülmények között élő családja élhetett. A számukra biztosított támogatások alapja ugyanis gyerekeik intézeti elhelyezése volt. A többiek az ily módon felhalmozódott összegekre, s az azokat kiegészítő további támogatásokra nem számíthattak.

Volt, aki rendszeresen átjárt gyönyörködni a néhány hónap alatt felhúzott, többszobás, fürdőszobás házba, amely mögé a család gazdasági épületeket is tervezett, mivel az addig bérbeadott földön gazdálkodni kezdtek.

Ezzel egyúttal ellenérvet is szolgáltatottak a falubeliek az előljárók számára, akik szerint „ezeknek nem érdemes semmit csinálni, mert még a földjüket sem művelik meg, bagóért adják bérbe”.

Az általánosítással szemben tény, hogy voltak családok, amelyek bérbe adták, s voltak, amelyek nem. Ez utóbbiak körébe tartozott az a négygyerekes család is, ahol a férj fiatal korától az állami gazdaság alkalmazásában mezei munkásként dolgozott, s egy kis kalyibában tehenet tartottak, hogy a családi szükséglet mellett a tejjel is jövedelemhez jussanak. A faluban már nem sokan tartottak állatot. Igaz, utóbb ők is megváltak tőle, mivel a gazdasági feltételek ellehetetlenítették a tartást.

A földek gépi megművelése nemcsak anyagi terhet jelentett számukra. Egyre kevésbé jött ki a gépével a telepre bárki is, mivel azok mulasztásáért, akik nem fizették ki a feketén vállalt munkát, a többieket is büntették, s ezért azok sem művelték meg a földeket akik esetleg így is vállalták volna a munkát.

A telep lakói nem sokat észleltek a politikai változásokból, a választásokon nem vettek részt. A helyi önkormányzat megalakulásáról legfeljebb az a nő vett tudomást, akit – ajánlásomra – bevettek a szociális bizottságba. Néhány hónap után azonban ez a részvétel is elsorvadt. Az egyetlen helyi munkahely, a kft-vé alakult cipőfelsőrész-készítő szövetkezet, ahová a telep-ről és a környező pusztákról is jártak az asszonyok, hosszú haldoklás után kimúlt. A telep majd' minden munkaképes lakója munkanélküli. Egy pillanatra felmerült a teleppel szemben egykor működő kis téglauzem újjáélesztésének ötlete, de az elmúlt évtizedek során teljesen megsemmisült építmények felépítésére sem pénz, sem érdeklődés, sem szervezőerő nem volt mozgósítható.

Az önkormányzat, élén a polgármesterrel, igyekezett a falutól minél távolabb tartani a telep lakóinak egyre súlyosabb megélhetési gondjait. S míg a volt tanácselnök szólását – „ti csak építkeztek, én majd nem tudok róla!” – többször dühvel idézték (hiszen tudták, hogy ez csak egy újabb bizonytalan helyzetet szülne), az új polgármestertől már idézni sem volt mit.

Az ingatlanok visszaterelődtek a régi mederbe, s az általános elszegényedésben a komfortosabb lakás igénye már egyre erőtlenebbül, csak egy sóhajként szakad fel a négygyerekes asszonyból: „Hát lehet így élni? Mi lesz velünk?”

II. 1989–1992. Félelem és küzdelem: a Puszta

Az út, ahol a cigánysor húzódik, egy kis településbe torkollik. Eredetileg a helyi nagybirtok bérlője és az itt dolgozó cselédek számára épült. Az államosítás az itt élő családok életében nem sok változást hozott: továbbra is mezőgazdasági segéd munkások maradtak, legfeljebb most már államosított cselédekként. Élményük azonban mégis különböző a két korszakról: az egyéni nagybirtok idejéhez a kemény büntetés, de atyai gondoskodással teli viszony emlékei fűződnek, míg az államosítást követően egy személytelen hatalom bürokratikus intézkedései irányították a közösség életét.

A fokozatos centralizáció következtében a lakóhely élete egyre jobban kiüresedett, míg végül a helyi gazdálkodás megszüntetése után élettelen perifériává süllyedt. Az állami üzem az itt élő iskolázatlan, csak mezőgazdasági tapasztalatokkal rendelkező nőket és férfiakat naponta szállította különböző munkákra. Az itt élő lakosság ugyanúgy az állami gazdaság tulajdonában állt, mint a lakások, a föld, a gazdasági épületek. Amikor 1989-ben először kerestem fel a települést, pontosabban véletlenül éppen itt álltam meg, az első találkozáskor megkérdezett asszonyok szájából fojtottan fakadtak ki az indulatok, amelyek fókuszában a lerombolt és pusztuló gazdasági épületek álltak, s a gyermeki elhagyottságot és tehetetlenséget idéző érzésekre utaltak.

A többségükben vizes, sötét, komfort nélküli szűk lakásokban élő kb. 40 család nem rendelkezett saját földdel, amivel legalább minimális mértékben függetlenek maradhattak volna az állami gazdaságtól. Ez a helyzet kínálta a programként megfogalmazott feladatot: olyan tevékenységet keresni, amelyhez adottak a készségek, s amely legalább enyhíti a kiszolgáltatottságot.

A kollektív emlékezet gyógyíthatatlan sebként őrzi az élményt: hiába kértek az évekkel ezelőtt üresen maradt gazdasági épületeket, amelyek azelőtt a tehenészet meghatározó működése idején istállókként szolgáltak, ezeket sem gazdálkodásra, sem építőanyagként nem kapták meg a vállalat vezetésétől. Az emberi értéktelenség és a megalázottság élményeként vésődött beléjük a kép, amelyben a szemük előtt verték a téglákat törmelékként a földbe, vagy szállították ellenőrizhetetlenül mások számára hasznosítható helyre. A későbbi hasonló rombolások, a cinikus gőg már csak ismétlései voltak ennek az élménynek.

Amikor a csoportbeszélgetéseknek határozottabb irányt adtam az állami vállalatától leváló önálló gazdálkodás felé, a még alkalmazásban állók felismerték, hogy ez milyen konfliktusok lehetőségét rejti magában. A konfrontációt nem merték vállalni, s a csoport rohamosan feloszlott. Aki egyáltalán bevallotta, hogy mi áll a háttérben, szégyennel suttozta: „Ha megtudnák, hogy mi itt csoportosan beszélgetünk, a vállalatvezetés talán el is bocsátana, és akkor nincs hol lagnunk sem.”

Ezután távoztam a településről. Ezt a döntést megkönnyítette az az idős asszony, akinek a lakásán néhány éjszakát eltöltöttem, majd miután beavatott életének titkaiba, bocsánatkérően megkért, hogy távozzam. A magyarázat egyszerű volt: ő ugyan szívesen lát engem, de a Puszta lakói azt duruzsolják neki, hogy ne fogadjon be olyasvalakit, aki előzőleg a cigánytelepen is aludt.

1990-ben az önkormányzati választásokat megelőzően ismét felkerestem

a Pusztát, de a választáson való részvétel jelentősége nem érintette meg a helybelieket. Mint utóbb kiderült, az egyetlen jelöltet, a helyi hatalom által eddig is elfogadott idős férfit – a fenti asszony férjét –, a pusztaiak a hatalmat szolgálóan kiszolgálónak, s ezért számukra elfogadhatatlannak tartják.

1991 tavaszán egy látogatásra visszatértem a Pusztára, ahol egyrészt óvatos távolságtartással jelezték, hogy a vállalatvezetés stílusában minden változatlan, ugyanakkor valami változás mégis észlelhető: egyre többen válnak munkanélkülivé, nem lehet tudni, megmarad-e az állami gazdaság, amelynek a léteért most már aggódnak. Tájékoztatót semmiről nem kapnak, így csak a félelem marad: mi lesz velük, hová fognak tartozni?

A változást az is jelezte, hogy új lakók jelentek meg, akik nem kötődtek az állami gazdasághoz, a többiekénél magasabb képzettségűek voltak, és aktivitást kezdeményeztek, amihez a segítséget kérték.

A megoldandó problémákat közösen tisztáztuk:

1. Információszerzés az eddigi és várható döntésekről.
2. A tulajdonviszonyok változásával beálló új helyzetnek várhatóan következményei lesznek: a lakások, a közös helyiségek tulajdonjogának és fenntartásának módját rendezni kell.
3. A munkanélküliség kezelése.

A problémák megfogalmazása egyben el is indította a folyamatot: az átalakítás lebonyolításával megbízott új vállalatvezetés – észlelhetően a nagyobb nyomástól és a sajtótól is tartva – késznek mutatkozott arra, hogy tájékoztatót tartson a helyi lakosoknak. Az új vezetőknek, az előző vezetéssel szemben felhalmozott indulatot is állnia kellett, amikor a kemény tényekkel szembesítette a kivételes alkalomra egybegyűlteket: a lakások eladásának már megindított folyamata nem állítható meg, ha nem veszik meg a benne lakók, akkor kötelesek lesznek másnak eladni. A közös helyiségek költségeit az állami gazdaság tovább nem vállalja, erről a továbbiakban a helyi önkormányzat köteles gondoskodni. Az állami gazdaság egyes gazdálkodó egységeit önállóan fogják értékesíteni, s ha van rá érdeklődés, külföldi vállalkozónak eladni. Erre ezen a pusztán nem kerülhet sor, mivel itt már nem folyik gazdálkodás. Így az itt élők sorsa a következőkben nem az ő ügyük, majd csak elhelyezkednek valahogy, a továbbiakban ez is az önkormányzat dolga. A gazdasági épületek állagát felmérve az általam meghívott külső szakértő véleménye alapján az állami gazdaság vezetője elfogadta a hasznosítás lehetőségét.

Hogy az állami gazdaság földjére vonatkozóan semmi ígéretet nem tesz, azt a földtörvény hiányával indokolta. Így a munkanélküliség helyi kezelése eléggé reménytelen vállalkozásnak tűnt.

A következő lépésben a lakásvásárlás körüli bizonytalanság kezelése adott feladatot: megvásárolni vagy sem? Egyfelől a számukra irreálisan magas összegek kétségbe ejtették az embereket, másfelől viszont az a fenyegető perspektíva, hogy új tulajdonos esetén a bérleti díjnak lennének kiszolgáltatva, szintén megijesztette őket. Az állami gazdaság vezetése a jogszabály diktálta értékesítési kényszerre hivatkozott, amiben „csak” az volt a cinizmus, hogy amiből valóban bevételt lehetett vagy kellett volna produkálni, vagyis a termelőegységek, azok lepusztultságuk miatt értékesíthetetlenek voltak.

Ezért hirtelen vagyontárgyakká minősültek az egyébként is minimális forgalmi értékű hajlékok, ahonnan pénz behajtását remélték néhány ezer forintból tengődő özvegyasszonyoktól, rokkantaktól, egyik napról a másikra megélni próbáló családoktól. A több menetben folytatott tárgyalás során eljutotunk odáig, hogy végül az eredetileg meghatározott összeg egyharmadért adták el a lakásokat.

Időközben azonban a csoportfolyamatok dinamikája annyira felgyorsult, hogy az érdekképviselőt céljait szolgáló egyesület megalakítása már elkerülhetetlennek és megvalósíthatónak tűnt. Az ugyanis, hogy felvegyük a kapcsolatot az önkormányzattal, folyamatosan kudarcba fulladt: nemhogy a felajánlott tárgyalásokra nem voltak hajlandók belebocsátkozni az állami gazdasággal, de kategorikusan közölték, hogy a Pusztát nem tekintik a falu részének, annak ellenére sem, hogy igazgatásilag oda tartozik. Így lakóival nem szándékoznak semmilyen közös ügyet vállalni.

A továbbiakban a megalakult egyesület lett az állami gazdaság tárgyalópartnere. Saját erejüket érezve egyre keményebben tárgyaltak a gazdaság képviselőivel, de azt mégsem tudták megakadályozni, hogy mialatt a klubként használt közös helyiség tulajdonjogát igyekeztek rendezni, annak be rendezését a vállalat alkalmazottai önkényesen meghatározott árakon bocsátották áruba. Amit pedig nem sikerült eladni, azt szeméttelre vitték, illetve elégették. Miközben folytak a tárgyalások és ígéretések hangzottak el, egy villanykörtétől is megfosztott jégveremmé vált az a helyiség, ahová rövid idővel azelőtt történést hívtam. (A szakértő itt levéltári anyagokat mutatott be a Pusztta történetéből, ami a helyi közösség számára addigi legpozitívabb megerősítő élményt jelentette.)

A gazdasági épületekről a gazdaság továbbra sem volt hajlandó lemondani, bár egy lehetséges foglalkoztatási programhoz azok kiindulást jelentettek volna. Ennek reményében pályáztunk az Autónia Alapítványnál, a kiírási feltételeknek megfelelt az akkori körülmények között még nem részletezhető pályázati program. Ekkor ugyanis még versenyfutás zajlott az épületekért vagy lebontásukért, hogy megelőzzük az esetleges váratlan eladásukat. Ehhez képest meglepő volt az alapítvány minden előzetes helyi tájékozódást mellőző – tudomásom szerint egyszemélyi döntésként hozott – elutasító válasza.

Az állami gazdaság szabadulni akart a rá nehezedő nyomás alól, ezért a helyi lakosokkal és az önkormányzat képviselőivel egy találkozót hívtam össze, ahol bejelentették: részükről minden kapcsolat befejeződött a településsel. A lepusztított, hideg, sötét helyiségbe meghívtam a helyi sajtót és TV-t, hogy mind az önkormányzat, mind az állami gazdaság kénytelen legyen a nyilvánosság nyomása alatt felelősséget vállalni. S ez nem is maradt el: a kamera és az általam hívtam jogász, közgazdász szakértő, újságíró kérdéseinek zápora kikényszerítette az állami gazdaság vezetéséből, hogy a legfontosabb kommunális helyiségeket „jelképes összegért” átadják az egyesületnek. Ellenérték nélkül csak az önkormányzatnak adhatták volna át, amely azonban levélben elutasította ezt. A felolvasott levél korbácsolta indulatok megtörték a testület tagjainak addigi passzivitását: agresszív reakciójuk az

önigazolásra épült, és egyetlen érvet tartalmazott: az önkormányzatnak nincsen pénze.

Ekkor a jogász tanácsára az egyesület nevében kinyilvánították, hogy a Pusztá a továbbiakban részönkormányzatként szándékozik jogi státusát rendezni: ez a helyi költségvetésből kötelező elkülönítéssel jár, valamint azzal az eddig megtagadott lehetőséggel, hogy a testületi ülésen képviseltethetik magukat.

E csúcspont után fokozatosan rendeződtek a viszonyok az önkormányzattal, amely ezután felajánlotta a közös helyiségek (klub, fürdő) megvásárlásához szükséges összeget.

Pályázati pénzből vásárolt székekkel elkezdtem újra berendezni a klubot, ahová ezután előadóművészeket hívtam, és egy szövőműhely beindításával megpróbáltam keretet teremteni valamilyen közös tevékenységhez. Külföldi non-profit vállalkozásokkal kerestem kapcsolatot, hogy a majdan itt előállítandó kisebb szőttesek piacon kívüli értékesítéséhez lehetőséget biztosítsak.

A szövőműhely gyakorlati szempontból nem hozott látványos eredményt: a kezdeti lelkesedés néhány alkalom után lelohadt, s a tanításhoz meghívott szakember két hónap után már csak három-négy asszonynak tartott foglalkozásokat.

Csoportdinamikai szempontból azonban mégsem volt sikertelen: a több hónapos folyamatban a szomszédokkal folytatott közelharcot az újonnan beköltözött, ambíciózus házaspár vívta. Az állami gazdasággal és az önkormányzattal vívott küzdelem során tudták, hogy nincsenek egyedül: számíthatnak rám és az általam közvetített szakemberekre. De esténként, a Pusztá sivár sötétjében a kocsmából hazatántorgók gyalázkodásától senki nem védte meg a családot. Az indulatok motorja ismét a düh, hogy valaki közülük akar valamit, s ezzel több akar lenni, mint azok, akik lent maradtak: „Biztosan polgármester akar lenni!” S valóban, az asszony a polgármester halála után kiírt időközi választáson indult is, de nem őt választották. A majdnem tettelegességig fajuló konfliktus egy másik házaspárral alakult ki, akik a szokásos módon igyekeztek minél több embert az ügy ellen hangolni. S így a kudarcból való félelem időlegesen még a nagy lendülettel induló házaspárt is visszafogta.

De végigcsinálták, egészen addig, amíg a szövőfoglalkozások legügye-sebbnek minősített résztvevőjévé az „ellenfél” nem vált. Ezzel egyidőben az ambíciózus házaspár férfi tagja a gyerekeknek tartott korrepetálást, amibe – saját kezdeményezésükre, az itt tapasztalt hatására – néhány hónapra bekapcsolódtak volt tanítványaim is.

III. 1993–1994. Egy aprófalú tapasztalatai a változásokról

Egy kutatás keretében azt a kérdést próbáltam meg körüljárni, hogy milyenek a szociális munka feltételei a cigány népeiséget is magukba foglaló aprófalvakban. A települések kiválasztásánál döntő szempont volt a helyi önkormányzattal, szűkebben a polgármesterrel való együttműködés lehetősége. Ennek alapján kezdtem el a munkát a 200 lelket számláló faluban. A polgár-

mestertől kapott első tájékoztatás alapján világossá vált, hogy a legégetőbb gond, a munkanélküliség egyaránt sújtja a cigány és a nem cigány lakosságot.

A falu lakói számára tartott tájékoztatót követően a munkanélkülieknek meghirdetett találkozóra került sor. Ennek során nyilvánvalóvá tettem, hogy a problémát sem én, sem más nem oldhatja meg egyedül. Ehhez az érintettek aktív részvétele szükséges. Mindenekelőtt abban, hogy ötleteket fogalmaznak meg a lehetséges tevékenységekkel kapcsolatban.

A szinte kizárólag nőkből álló, kb. tíz főnyi társaság – akik a munkanélkülieknek közelítőleg az egyharmadát alkották – a kezdeti bizonytalanság után bátoritanul fogalmazta meg elképzeléseit: gyógynövénytermesztés, élelmiszerkészítés és tartósítás, intenzív kertészet, esetleg valamilyen kézműves szakma, például kosárfonás megtanulása.

Javasoltam, hogy egy-egy ötlet gazdája annak gyakorlati szervezőjévé váljék, az én részem pedig az információszerezés legyen. Az információkat majd a polgármesteren keresztül juttatom el hozzájuk. A polgármester telefonon elérhető, s általa szervezzük majd a találkozókat.

A polgármester számos, a falu helyzetét valamelyest javító elképzeléséről számolt be, s mindegyik esetben bizonytalanná is tette ezek megvalósításának esélyeit: a helyi diszkont üzlet létesítését, a helyi iskola visszaállítást, az egyház tulajdonában lévő, de üresen álló épület hasznosítását. Legharcosabban az iskola létesítésének ügyét képviselte, amivel maga mellé állította az elégedetlenkedő szülőket, de visszautasította azokat a szakmai érveket, amelyeket az általam meghívott, szakmai körökben elismert pedagógus felsorolt.

A polgármester felajánlotta, hogy tájékozódik az élelmiszerműhely előkészítésének lehetősége felől, de már ekkor hangsúlyozta, hogy saját gazdasága mellett nem tud mások vállalkozásával is foglalkozni. A helyiség kialakításának ugyan már formálódtak a tervei, ezek mégsem valósultak meg, mivel az asszonyok nem bíztak az értékesítés lehetőségében, s hamar elálltak a további próbálkozástól.

A faluban három, nagyobb gazdasággal foglalkozó család élt: a nagy átlatgazdasággal bíró polgármester, egy idősebb gazda, aki a kárptólás révén és gépek vásárlásával újraélesztette régi gazdaságát, valamint a képviselőtestület egy tagja, aki férjével együtt a téesz alkalmazásában állt, és otthon intenzív zöldségtermesztéssel kísérletezett. Az utóbbiak kérésére kerestem szakembert egy szakmai egyesületnél, ahol felajánlották: amennyiben az érdeklődőkből megalakul egy kisebb csoport, kurzust tartanának a kért témában. Mire azonban erre sor került volna, már elhalt az érdeklődés. Kezdeményezője heves indulatokkal arról próbált engem meggyőzni, hogy ebben a faluban teljesen felesleges minden erőfeszítés valamilyen közös akcióra. Feleségével együtt számos olyan lehetőséget soroltak, amelyekkel meg tudnának élni azok, akik valóban meg akarnák oldani megélhetési gondjaikat, s nemcsak a segélyekre várnának. A stílusban nem volt nehéz felismerni annak a rétegnek a képviselőjét, amely a 70–80-as évek gyarapodási lehetőségeivel élve igyekezett minél erőteljesebben elhatárolni önmagát az alulmaradóktól. Az 1994-es önkormányzati választásokon az asszony MSZP színekben jelöltette magát polgármesterként.

Az empátia és a felelősség hiánya ebben a faluban ugyan kevésbé nyers

formákat öltött, mint az előzőben, de a falu lakóinak panaszáradata maguk-
rautaltságukról itt is indokolt volt. A polgármesterrel való együttműködésre
alapozott program akkor siklott ki, amikor az első érdemi információ köz-
vetítésére kértem. Rövid idővel ezután személyesen érdeklődtem az asszo-
nyoknál, hogy felkeresték-e az általam küldött címen a gyógynövénytermesz-
tő cég helyi képviselőjét. Ők csodálkozva közölték, hogy most hallanak erről
először. Ekkortól a polgármester kiiaktatásával igyekeztem tartani a kapcsola-
tot az érdeklődőkkel.

A továbbra is hajlandóságot mutató asszonyok köre egyre fogyott, de a
megmaradtak közül ketten különösen aktívak voltak, s fontosnak tartották a
további együttműködést.

A beszélgetések során egyikőjük magatartását az jellemezte, hogy a falu
érdektelenségével, passzivitásával szemben saját kitartását, próbálkozásait
emelte ki. Sorolta azokat a helyzeteket, amelyekben a falu családjai még
gyerekeik érdekében sem voltak megmozdíthatók.

A másik asszony öntudatossága is hasonló élményekből táplálkozott,
mégis késznek mutatkozott arra, hogy minden egyes programot közösségi
ügyként fogjon fel, s ennek megfelelően aktivizálja a helyieket. Őt lehetett
megkérni arra, hogy járjon ki egy szociális juttatást a szomszéd, fiatal cigány
asszony számára.

Határozott célom volt ugyanis, hogy a konkrét feladatok megoldásáig
olyan helyzeteket teremtsék, amelyben a helyiek között erősítem a támogató
kapcsolatokat. Az asszony, Ené egyre tudatosabban vállalta ezt a szerepet,
így vált a további szerveződés motorjává.

A tél beálltával olyan programot kerestem, amellyel ötleteket adhatok
valamilyen kézműves tevékenységre. Népi iparművészt hívtam kosárfonásra.
A szombat délutáni programra, Ené szervezésében, egyaránt jöttek cigány
és nem cigány asszonyok. A kukoricacsuhé játékok készítése azonban nem
nyújtott többet, mint egyszeri szabadidőfoglalkozást, s mivel erre éppen nem
volt égető szükségük, nem is villanyozta fel a résztvevőket.

Az egyéni és csoportbeszélgetések során egyre több elégedetlenséget fo-
galmaztak meg a polgármesterrel szemben, aki távolmarad minden program-
tól, fogadóórát nem tart, semmilyen kéréssel nem kereshető meg. A panaszok
jogosságát eddigi élményeimen túl hitelesítette az újonnan elkészült faluház
kihasználatlansága, s a közönyről árulkodott az is, hogy még az előre meg-
beszélt programokra sem fűtötték be az egyébként közösségi célokra kiválóan
alkalmas helyiséget.

A polgármester közönye akkor váltott ki nyílt indulatokat, amikor a vele
történt megbeszélés alapján egy fajtékok készítésével foglalkozó vállalkozót
hívtam. A polgármester előzőleg felajánlotta, hogy a férfiak számára tervezett
famunkákhoz szerez anyagot, s megszervezi a munkanélküli férfiakat. Ami-
kor a vállalkozóval megérkezettünk, csupán két asszony tudott a jövetelünkről,
nekik is csak néhány perccel azelőtt szóltak. A vállalkozó ebben a helyzetben
és a dermesztő hideg helyiségben lemondott arról, hogy valamire is betanítsa
a jelenlévőket. Egyszerű rutinmunkákat ajánlott fel, amelyeket az előbb em-
lített két asszony közül az egyik vállalt, de a rendkívül alacsony bér miatt
néhány hónap után ő is abbahagyta.

Ezt követően egy ösztöndíjasként Magyarországon tanuló amerikai diákkal játékdélután szerveztünk, amelynek keretében konfliktuskezelő skilleket tanított a népes gyerektársaságnak. Ennek szervezését is Ené végezte, s ez olyan sikeres volt, hogy kérték az ismétlését, de a diák elutazása miatt erre már nem kerülhetett sor.

Látva, hogy sem a többiek részvételére alapozható csoportos programra, sem a polgármester támogatására nem lehet számítani, Ené mint munkanélküli, elvégzett egy kereskedelmi képzést. Házuk egy elkülönített részében diszkontboltot nyitottak. Az üzlet véglegesítéséhez anyagi támogatásra lenne szükségük, de a polgármester ezt megtagadta. A falu néhány családja felajánlotta, hogy amennyiben létrejönnek ehhez a feltételek (anyagi, jogi), a szükséges építési munkákat szívességből elvégzik. A kis előszobában kialakított, nem túl nagy árukínálattal rendelkező üzlet láthatóan a környék találkozási helyévé vált, miközben valódi igényeket elégít ki az olcsóbb árukkal.

Az elutasítás és a közöny megérlette a szándékot az önálló cselekvésre, ehhez pedig ismét az egyesület látszott alkalmasnak. Enénél kezdeményeztem az egyesület megalapítását, pályázatokat közvetítettem, amelyek által az egyesületi önállóság valósággá válhat.

A nyár folyamán három gyerek vett részt, minden szülői hozzájárulás nélkül, a faluból azon az interkulturális programú táborozáson, amelyet az amerikai diák szervezett.

Az üzlet építéséhez szükséges bürokratikus akadályokon őszig csak részben tudtak átvergődni. A nyári nagy lendülethez képest – amibe még a fantázia szintjén egy cukrászda is belefért – őszre csak a megkeseredett kimerültség maradt. Bár Ené saját ügyének kilátástalansága ellenére vállalta az egyesület szervezését és a pályázatok írását, a kimerítő küzdelmekben úgy megfáradt, hogy együttműködésünk őszre az ő személyes támogatását jelentette. Ennek a reményvesztettségnek a mélyén ott húzódott az a feszültség, amely kezdeti helyzetmegítélése („itt csak közös megoldás lehetséges, egyedül itt senki nem képes elindulni”) és magára maradása között keletkezett. Egy, az egyesület részéről benyújtandó pályázathoz a polgármester így tagadta meg a hozzájárulást: „Nekünk mint önkormányzatnak nem sikerült, akkor miért gondoljátok, hogy nektek sikerülni fog?” S nehogy mégis sikerüljön, nem támogatta a pályázatot. (A polgármester együttműködési képtelensége miatt a testületből már kilépett egy tag is, aki egyrészt nem értett egyet a segélyezés gyakorlatával, a döntések módjával, másrészt kifogásolta a polgármester hozzáállását, ahogyan az visszautasított minden ötletet, amely a segélyosztogatáson túl a munkanélküliség kezelésére irányult. Pedig a 210 lakosú faluban, ahol a munkaképes lakosság több mint fele munkanélküli, éppen ez a legalapvetőbb kérdés, amely nem oldható meg kizárólag segélyekkel. A falu 80 háza közül 25-ben cigány család lakik, s ezt a beás közösséget képviselte a kilépett képviselő, akinek meggyőződése, hogy nem lehet és nem érdemes egy kis faluban külön kezelni a romák problémáját, hanem csak a település egésze számára lehetne egységes programot kidolgozni. Ennek sikertelenségétől vált megkeseredetté és vonult vissza.)

A gyógynövénytermesztés szintén csalódást okozott: rendkívül megerőltető munkával és bizonytalan fizetéssel minimális jövedelmet hozott.

A további programok az egyesületi s ennek révén a helyi közösségi élet élénkítésére irányultak. Egyesületként szeretnék bevonni a település lakóit az önkormányzati választásokra történő felkészülésbe, s ehhez kértek tőlem segítséget.

A falu lakói viszonylag népes számban jelentek meg azon a rendezvényen, amelyre politológust hívtam, hogy tartson tájékoztatót az önkormányzatok és civil szerveződések együttműködéséről. Míg a mindenki számára megnyerő új jegyző a program céljait erősítve pályázatok lehetőségeit sorolta az egyesületet képviselő Ené számára, addig a polgármester agresszívan számon kérte az előadótól, hogy miért az önkormányzat kötelezettségeiről beszél, s miért nem azokról a terhekről és hiányokról, amelyekkel megküzdve próbál meg az önkormányzat támogatást nyújtani a családoknak. Ezzel sikerült lefegyvereznie az eddig vele szemben legkritikusabbakat is.

A rendezvényt megelőzően Ené mint szervező az eddigiekhez hasonlóan szkeptikus volt: „Az embereket nem érdekli semmi, szavazni sem akarnak.” A találkozó után – amelyről többen mondták, hogy egy év óta az első alkalom, hogy a falu lakói összejöttek – arról számoltak be, hogy két polgármesterjelölt indul: a jelenlegi és a téves alkalmazásában álló asszony. Ebben a felállásban nagyon valószínű, hogy a jelenlegit választják újra. Az asszony, akinek nincs kapcsolata a falubeliekkel, MSZP-pártpolitikát akar csinálni, és ezt a többiek visszautasítják.

Mindkét, az egyesületi szervezésbe involválódott nő képviselőnek jelölteti magát. Enét többen felkeresték a faluból, és kérték, hogy induljon a választásokon. Megválasztása esetére határozott programja van a foglalkoztatásra, amit egyesületi keretben tervez megvalósítani, pályázati forrásokból. Ené képviselő lett, s legutóbb alpolgármesterségéről tárgyaltak.

A saját üzlet felépítésére is biztatóbbak a kilátások, mivel bekapcsolódott a vállalkozók érdekszövetségébe, s mint egy új vállalkozás gazdája, innen remélnék kedvező feltételekkel hiteleket.

Elmélet és személyes jelenidő

A különböző társadalmi csoportok szocializációjának eredményeként rögzült függőségigény váratlanul szakadt meg a politikai átalakulással. A társadalomnak egy módszeresen és erőszakosan infantilizált létezési módot kellett felváltania olyan emberi viszonyulásokkal, amelyek az alá-fölérendeltségi kapcsolatok helyébe a partnerséget állítják.

E kapcsolatok újszerűsége a community work képében természetesen számos olyan helyzeti és kapcsolati feszültségnek lehet a forrása, amelyek mindenkor értelmezésre szorulnak: miután e közösségek tagjai számára nemcsak ennek az újfajta személyes kapcsolatnak az élménye volt feldolgozandó, hanem a segítségnyújtást mint szakszerű tevékenységet is alig ismerték, így a kutatónak a saját személyes elfogadtatásán keresztül egy addig ismeretlen foglalkozást is el kell fogadtatnia.

Többszöri tapasztalatom, hogy a kezdeti bizalmatlanságot az értetlenség követte, amit csak fokozott időleges intézményen kívüliségem. Ennek a hely-

zetnek azonban kettős hatása érvényesült: egyfelől valóban kapcsolati mintát nyújtott arra, hogy állampolgári minőségünkben – minden egyéb különbözőségeink ellenére – egyenlőek vagyunk, másfelől azonban meg kellett küzdeni azzal a hiedelemmel, hogy aki nem valamilyen hatalmi pozícióból, intézmény védte bensőségességéből közelít, az vagy személyes buzgalomból ügyködik (ami ezért kissé komolytalan), vagy pedig valami egyéb személyes érdeke fűződik hozzá, ami pedig kevésbé jelent mozgósító erőt az érintettek számára.

A civil társadalom és a képviselői demokrácia intézményei közötti távolság nemcsak azt jelenti, hogy a társadalom megoszlik olyanokra, akik a politika világában alakító erővel vagy reflektíven mozognak, valamint olyanokra, akik mindezeket az attitűdöket nélkülözik. A társadalom legsós rétegeinek helyzeti önértelmezésébe az állampolgári létezés sem tartozik bele. A civil társadalom erősítése a politika világában való részesezés, a bevonódás kiterjesztésének megkerülhetetlen útja. De azért, hogy ez ne legyen elsődleges cél, amellyel kétségessé tehetők a többpárti demokrácia intézményi keretei, erősítése egyrészt az állampolgári részvételhez vezető tanulási folyamatként értelmezhető, másrészt szükséges elhatárolni egymástól a politikai és a civil szervezetek szerepét.

Ez annál is indokoltabb, mivel ma – különösen az elmúlt években – Magyarországon léteznek olyan törekvések, amelyekben a politikai élet perifériájára szorult csoportok civil szervezeti keretben a politikai szervezetek, a pártok helyettesítőként lépnek fel. A részvétel tartalmaiként mindenekelőtt a döntési folyamat befolyásolását, az érdekmegjelenítést, a lobbizást, a közösség integrálását, valamint az egyéni cselekvőképesség növelését emeli ki az irodalom.⁷

Az állampolgári önértelmezéshez vezető tanulási folyamat egyik lehetséges eszköze az akciókutatás. Az egyéni és csoportos megerősödés feltételez egy olyan interakciót, amelyet az egyszerűség kedvéért *Beszélgetésnek* hívok. A beszélgetés a beavatkozó számára a megismerés forrása, az érintettek részére pedig az önismeret konfliktusokkal terhelt útja. Ebben az önismereti folyamatban egyesek Én-erejük igazolását a másoktól való elhatárolódásból nyerik, míg néhányan a cselekvés lehetőségeire irányuló próbálkozásokban ismerik fel addig senki által nem méltányolt egyéni képességeiket.

A beszélgetés eszköze a kérdés, amely magában hordozza a helyzet meghatározását, és kijelöli a beszélgetés irányát. Kérdéssel fordulni a Másik felé már önmagában megerősítés, különösen azok számára, akiknek nincs élményük arról, hogy mások hozzájuk a megismerés és megértés szándékával közelítenek.

A kérdezéssel sugárzott empátiát azonban nem technikának tekintem, amely bármely helyzetben bárkivel szemben alkalmazható, hanem olyan ráhangolódásnak, melyet a személyes kapcsolat hitelesít, s ezért szükségképpen szelektív. Az empátia mint az emberi kommunikáció alapja ugyan működhet a meggyőzés eszközeként, de csak addig, amíg van esély a megértésre. Amikor azonban ez kudarcot vall, a ráhangolódás azok felé irányul, akikkel a megegyezésen alapuló együttműködés megteremthető, s akiknek éppen az ilyen megerősítő érzelmi forrásokat nyújtó kapcsolatokra van leginkább szük-

ségük. Konkrétan: amikor egy település közösségével együttműködésre töreksem, egyaránt fordulok a kezdetben személytelenül, csoportként megjelenő polgárok és az őket képviselni hivatott tisztségviselők felé. A kölcsönös megértésre irányuló törekvést empátia hatja át, hiszen először meg kell értenem azokat, akikre hatni akarok, hogy bevonjam őket a cselekvésbe. Amikor azonban a megértés kölcsönössége megtörik a tisztségviselők ellenállásán – ami esetenként azt jelenti, hogy az érintetteket különböző eszközökkel (fenyegetés, elutasítás, indulatok szítása) visszafogják attól, hogy bevonódjanak –, a partnerséget csak azokkal lehet fenntartani, akik ezt valóban igénylik.

Hiszen „az empátia nyilvánvalóan megerősítésként működik, amikor is a megerősítést alkotó mind a négy éntapasztalati tényezőt befolyásolja: 1. a másik létezése, 2. a másikkal fennálló viszony, 3. az értékesség, illetve jelentőség és 4. a másik éntapasztalatának érvényesként való elismerése (Cisna és Sieburg, 1981). Röviden: az empátiás válaszok a bennük részesülőköt hozzáségítik, hogy a magukkal kapcsolatos érzelmek pozitívak lehessenek”.⁸

A bemutatott közösségek tagjait olyan szocializációs élmények alakították, amelyekből alig meríthettek önmagukra vonatkozó pozitív érzéseket – legfeljebb a legszűkebb személyes körből.

Az 1989-től megindult politikai-gazdasági változások, s azok helyi szintű intézményes megjelenései nem enyhítették ezt a hiányt. Így a community work révén megvalósuló beavatkozás célja a kommunikatív cselekvésből⁹ töltődő pozitív érzések közvetítése. Az egyes személyes kapcsolatokban megjelenő pozitív érzések a közösségen belül továbbhatva erősítik annak integrációját.

A politikai pártoktól, a politikától való idegenkedés mélyén legalább két indulatot észlelek: a pártok, a részekre tagoltság megjelenítőiként az amúgy is feszültségekkel teli, dezintegrált közösségekben a további megosztottságot képviselik. A velük szemben táplált ellenállásban a megosztottsággal együttjáró konfliktusoktól való félelem működik. A másik, bizonyára nem tudatos elhárítás gyökere a pártok és a polgárok funkcionális helyzetkülönbségében rejlő feszültség. A pártok ugyanis meghatározott programra akarják megnyerni tagnak vagy szavazónak a polgárokat. Következésképpen nem kérdeznek, hanem önmagukról állítanak valamit. Az állítások tartalmában és módjában természetesen minőségi különbségek vannak közöttük, de azoknak az élménye szempontjából, akiket a különböző állítások megcéloznak, a viszony azonos: egy olyan világ mutatkozik meg számukra, amely a saját érdekei vagy helyzetértelmezése szerint bonyolódik beszélgetésbe velük. Ily módon alig vagy egyáltalán nem érintik azt az érzelmi teret, ahonnan – destruktív indulatok gerjesztése nélkül – Én-erő lenne meríthető. Nem tekinthető ugyanis diskurzusba bonyolódásnak a hangzatos, populáris szóáradat, a fedezet nélküli ígérgetés vagy a legalantasabb indulatokra való játék, hiszen ezekben az esetekben a legkevésbé sem a célbavett polgárok érdekéről van szó.

A három projekt változatokat jelenít meg a bevonódásra, amelynek esélyei arányosak a megszólítottassággal, az érintettséggel, az önbecsülést alakító társadalmi lehetőségekkel, mint az iskolázottság, a foglalkozás, a jövedelem, a társadalmi elfogadottság, az elismertség.

„... a beszélgetés folytatásához mindenekelőtt arra van szükség, hogy a beszélgetőpartnerek ne beszéljenek el egymás mellett. Ezért szükségképpen kérdés-válasz struktúrája van. A beszélgetés művészetének az első feltétele az, hogy biztosítsuk a partnerek együttthaladását... Kérdezni annyi, mint feltárni és nyitottá tenni. (...) A megerősítésnek ez a művészete az, ami a platóni dialógusnak egyedülálló aktualitást kölcsönöz. Mert az ilyen megerősítésben az elhangzottak mindig jogosságuk és igazságuk legnagyobb lehetőségeit érik el, és fölékerekednek minden ellenérvelésnek, amely korlátozni akarja értelemérvényüket.”¹⁰

Az egyes projektekbe igyekeztem minél több szakembert bevonni, s majd' mindenki, akihez fordultam, azonosult az „üggyel”, és a maximális támogatást nyújtotta. Kezdetben, amikor kizárólag magamra voltam utalva, a támogató kapcsolatokat az SZDSZ helyi szervezetében megismert szakemberek nyújtották. Az összes együttműködő nevének felsorolása több mint gesztus, nélkülük ugyanis legfeljebb empátiás kommunikáció jött volna létre, cselekvés nélkül.

Alpár Henriette előadóművész	Kakas Éva tanítónő
Balla István építésztechnikus	Lantos Tamás agrármérnök-szociológus
Bogdán János tanár	Müller Zsolt TV-munkatárs
Bölcsházy Éva közgazdász	Nagy Erzsébet tanár
Bretter Zoltán egy. okt., országgyűlési képviselő	Németh Zsolt szociológus
Csaba Gyula építészmérnök	Pálné Kovács Ilona politológus
Cseri László újságíró	Pongrácz Éva tanár
Fónay László a Tamasz Alapítvány titkára	Rozs András történész-levéltáros
Füsti Molnár Éva színművész	Spiro, Jane angol nyelvtanár
Heindl Péter jogász-tanár	Somlai Péter szociológus
Helyzet c. független hetilap (megszűnt)	Ungár Zsuzsa ügyvéd
Horváth Antónia népi iparművész	Zelizer, Craig amerikai diák
	Westl László bányász

Jegyzetek

1. Kurt Lewin: Akciókutatás és kisebbségi problémák. 1946. „A szociális gyakorlat érdekében folyó kutatás leginkább úgy jellemezhető, mint a szociális vezetés vagy a szociális irányítás érdekében folyó kutatás. Ez az akciókutatás egyik típusa, a szociális akció életfeltételei és hatásai különböző formáinak összehasonlító vizsgálata, olyan kutatás, amelyik szociális akcióhoz vezet.” In: *Csoportdinamika*. KJK, Budapest, 1975. 322. old.

2. A community work fogalmát használom a Magyarországon elterjedt közösségi szociális munka és a közösségfejlesztés helyett, mivel – úgy gondolom – az előbbi nem fejezi ki az angol eredeti településre vonatkozó politikai implikációit, ezzel szemben a közösség fogalma ideológiával terhelt, az utóbbi pedig egy alany-tárgy viszonyt sugall: van, aki fejleszt, s vannak, akiket mások fejlesztenek. Legutóbb a makroszintű gyakorlat kifejezéssel találkoztam.

3. P. L. Berger–Th. Luckmann: A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés. In: *Fenomenológia a társadalomtudományokban*. Gondolat, Budapest, 1984. 322. old.

„A társadalom közönséges tagjai magától értetődő valóságnak veszik a mindennapi élet

világát életük szubjektív jelentéssel teli vitele során. Ez a világ ezen túlmenően gondolataikból és cselekvéseikből kel életre és éppen ezek tartják fenn valóságosságát.”

4. Emilia E. Martinez-Brawley: Community-Oriented Practice in Rural Social Work. In: *Social Work in Rural Communities*. Ed.: L. H. Ginsberg. Council on Social Work Education, Virginia, 1993. 68., 70. old.

„Three basic ingredients are implicit in this definition: debureaucratization, egalitarianism and partnership between providers and consumers (or clients in more traditional models), and high levels of autonomy in practice. The second and third interact, inasmuch as autonomy is limited not by traditional bureaucratic rules and procedures, but by responsiveness to the consumers in the local or communal context in which most helping takes places. (...) Another illustration is provided by the struggle of the best rural practitioners to maintain a holistic perspective – that is, to keep from succumbing to unrealistic specialization. (...) However, in spite of limitation of degree, the most innovative rural social workers have been attempting to practice something akin to community-oriented social work, though perhaps not by that name.”

5. Janet M. Fitchen: Rural Poverty and Rural Social Work. In: *Social Work in Rural Communities*. 115–116. old.

„Increased rural poverty includes not only impoverization of people but also impoverization of communities (...) One critical problem in communities with growing poverty rates is the stigmatization and exclusion of poor people by more affluent and politically powerful residents. Despite by the persistent idealization of classlessness and friendliness in a small community where everybody knows everybody, the lower-income residents of rural communities are socially distanced, especially if they have moved from other communities or are racially or ethnically »different«.”

6. A civil társadalmat úgy értelmezem, mint közösségek megszerveződését negatív szabadságuk védelméért, ahogyan ezt a fogalmat Isaiah Berlin meghatározta:

„Ha nem akarom, hogy minden tekintetben másoktól függjek, szükségem van egy olyan területre, amelybe szabadon nem avatkozhatnak be, s erre a be nem avatkozásra számíthatok is. Ekkor felmerül a kérdés: milyen tág az a terület, amely felett uralmam van vagy kell hogy legyen? Azt állítom, hogy történetileg a »pozitív« szabadság fogalma – a »Ki az úr?« kérdésre adott válasz – eltért a »negatív« szabadság fogalmától, amely a »Mekkora terület felett van uralmam?« kérdésre válaszol...”

Négy esszé a szabadságról. Európa, Budapest, 1990. 61. old.

7. C. Pateman: *Participation and Democratic Theory*. CUP, Cambridge, 1970. Chapter II.

8. Mark V. Redmond: Az empátia (decentrálás) szerepe az emberi kapcsolatokban. *Szociológiai Figyelő*, 91/1. 112. old.

9. A kommunikatív cselekvés fogalmával hosszabb idézés nélkül J. Habermas elméletére utalok.

10. H. G. Gadamer: *Igazság és módszer*. Budapest, Gondolat, 1984. 257. old.